

SAHA TÜRKÇESİNDEKİ TASVİRÎ FİLLER ÜZERİNE-I

Prof. Dr. Fatih KİRİŞÇİOĞLU

Tasvir fiilleri (Alm. deskriptiv verb; Fr. verbe descriptif; İng. descriptive verb; Osm. tasvirî fiil, fıM-i tasviriyye); birleşik fiillerin *asıl ful + zarf-föl eki + yardımcı fiilden* oluşan bir çeşididir. Şekilce zarf-fiil kuruluşundaki bir asıl fiilin, bir yardımcı fiile (Alm. hilfsverb; Fr. verbe auxiliaire; İng. auxiliary verb) bağlanması sonucu meydana gelen tasvir fiillerinde; yardımcı fiil, kendisinden önceki kelimeye, kendi anlamına yakın veya tamamen farklı bir şekilde, çeşitli yönlerden katkıda bulunur; asıl fiilin gösterdiği durum veya hareketi resmeder, tasvir eder, çeşitli bakımlardan onun yapılma şeklini gösterir. Bu yapıya *tasvir fiili* denir. Yardımcı fiil tek başına asla tasvir fiili değildir. Tasvir fiili, yardımcı fiilin zarf-fiille birlikte oluşturduğu yapıdır.

Bu yapılarda asıl anlam zarf-fiilin anlamıdır. Yardımcı fiiller, anlamları ile değil, işlevleri ile çekim unsuru olarak görev yaparlar (Ergin, 1983: 366).

"Tasvir fiili" bütün kaynaklarda kullanılan bir terim değildir. Bazı araştırmacılar bu yapı için farklı terimler kullanmaktadırlar. Buna göre Banguoğlu, Korkmaz, Ediskun, Topaloğlu "tasvir fiili" terimini kullanır (Banguoğlu, 1995: 488; Korkmaz, 1992: 146; Ediskun, 1963: 225-244; Topaloğlu, 1989: 140). Ergin, Bilgegil tarafından bu yapılar birleşik fiil olarak değerlendirilmiştir (Ergin, 1983: 386-389; Bilgegil, 1984: 280-283). Deny bu yapıyı "karmaşık fiil" olarak isimlendirir (Deny, 1941: 465-478). Hatiboğlu bu yapı için "ılaç birleşik eylem" terimini kullanır (Hatiboğlu, 1969: 84). Gencan'a göre bu yapı "Özel birleşik eylem"dir (Gencan, 1979: 310-318). Bozkurt ise "birleşik eylem" olarak değerlendirir (Bozkurt, 1995: 366-369).

Tasvir fiillerini anlayabilmek için onun birleşik fiiller içindeki yerini ve sınırlarını iyi tespit etmek gereklidir. Buna göre TT'nde birleşik fiil ve onun içinde yer alan tasvir fiilleri ile ilgili sınıflandırmalar ve açıklamalar şu şekildedir:

Muharrem Ergin, birleşik fiili, "Bir yardımcı fiille bir ismin veya bir fiil şeklinin meydana getirdiği kelime grubudur" şeklinde tanımlar. Ergin'e göre yardımcı fiiller ikiye ayrılır: 1. İsimle birleşik fiil yapan yardımcı fiiller 2. Fiille birleşik fiil yapan yardımcı fiiller, 1. grupta, isim unsuru isim veya partisiptir; fiil unsuru ise et-, eyle-, ol-, bulun- ve yap-'tır (*rica et-, dost ol-, almış ol-, alacak ol-, gezer ol-, güürültü yap-, yapmış bulun- vb.*). 2. grup ise konumuz olan tasvir fiilleridir. Bu grupta, asıl fiillere gelerek birleşik fiil

yapan bil-, ver-, gel-, gör-, dur-, kal-, yaz-, koy- (ko-) yardımcı fiilleri verilmektedir. Bu fiillerden biliktidar (*gele bil-*²); ver- kolaylık, çabukluk, birdenbirelik (*ah ver-, kaybolu ver-*); gel-, gör-, dur-, kal-, koy- deneme, devamlılık ve süre (*kullanıla gel-, düşmeyi gör-, yapa dur-, baka kal-, otura koy-, gezip dur-*); yaz- yaklaşma işlevlerinde kullanılmaktadır. Ayrıca Ergin; TT'nde, örneklerde de belirtildiği gibi *-ip, -ip* zarf-fiil ekiyle yalnız dur- fiilinin birleşik fiil yaptığını belirtmektedir (Ergin, 1983:364-366).

² Gramerlerde tasvir fiillerinin imlâsında farklılık görülmektedir. Zarf-fiil kuruluşundaki asıl fiille yardımcı fiil] bazı gramerlerde bitişik, bazı gramerlerde ayrı yazılmaktadır. Burada verilen örnekler gramerlerden olduğu gibi alınmıştır.

Banguoğlu; tasvir fiillerini; *-e* ve *-/* zarf fiillerine belli yan yardımcı fiiller getirilerek yapılmış birleşik fiil tabanları şeklinde açıklamıştır. Bu fiiller, zarf-fiil eki getirilmiş fiilin anlattığı oluş ve kılışın oluşmasını tasvir ettikleri için bu ismi almışlardır (Banguoğlu, 1995: 488). Tasvir fiilleri (verbe descriptif) bitişik yazılmaktadır ve ifade ettikleri duruma göre çeşitleri bulunmaktadır. Banguoğlu Türkiye Türkçesinde tasvir fiillerini dörde ayırmaktadır: 1.Yeterlik fiilleri (verbe possibilitif) (*yapabil-*), 2. İvedilik fiilleri (verbe hatif) (*aliver-*}, 3. Sürek fiilleri (verbe duratif) (*yürüyedur-* 4.Yaklaşık fiiller (verbe approximatif) (*öleyaz-*). Ayrıca Banguoğlu'na göre *-p* ile bağlanmış yapılar da bulunmaktadır ve bunlar da yan tasvir fiilleridir (verbe protodescriptif) (Banguoğlu, 1995: 493). Bunlardaki zaman yakınlığı iki fiilde bir tek kılışın sürekliliği anlatımın yaratır ve bu da bir tür tasvir fiilidir (*yapıp dur-, sürüp git-*) (Banguoğlu, 1995: 429). Ayrıca Banguoğlu'nun karmaşık fiiller diye isimlendirdiği bir grup daha vardır ki, bunların tasvir fiilleriyle karıştırılmaması gerekmektedir. Bu gruptakileri Banguoğlu üç kısımda inceler: A. Öncelik fiilleri (*görüştüğü ol-, bitmiş ol-, bağlanmış bulun-*), B. Başlama fiilleri (*gelir ol-, utanır ol-, görmez olsaydım*), C) Niyet fiilleri (*gidecek ol-, verici ol-, kalkacak ol-*) (Banguoğlu, 1940:152-153).

Görüldüğü gibi Türkçede tasvir fiilini oluşturan ilk kelime *-A* veya *-(l)p* zarf-fiil ekleriyle kullanılan bir zarf-fiildir. Banguoğlu'na göre eskiden *-A* zarf-fiil ekiyle yapılan yan tasvirî fiiller bugün *-(l)p* ekiyle kullanılmaktadır (Banguoğlu, 1995: 493),

Haydar Ediskun, birleşik fiilleri geniş bir biçimde ele aldığı gramerinde bu fiilleri genel olarak dört grupta incelemiştir. 1. Grup: İki veya daha fazla fiilden meydana gelmiş bileşik fiiller. Bu gruptakileri Ediskun yedi kısma ayırmıştır: a)Yeterlik fiilleri (*giyebil-, alabil-*), b)Tezlik fiilleri (*aliver-, çıkıver-*}, c)Süreklilik fiilleri (*alıkoy-, çıkagel-, bakakal-*), d)Yaklaşma fiilleri (*yanayaz-, dolayaz-*), e)Beklenmezlik fiilleri (*evlendireceği tut-, gitmeyeceği tut-*), f) Gereksime fiilleri (*göreceği gel-, göresi gel-*), g)Yapmacık

fiilleri (*işitmemezlikten gel-, anlamazlığa gel-, anlamamış dur-*). 2. Grup: Bir ortaç ile *ol-* yardımcı fiilinden meydana gelmiş bileşik fiiller: a) Başlama fiilleri (*görür ol-, söylemez ol-*), b) Bitirme fiilleri (*yazmış ol-, görmemiş ol-*), c) Davranma fiilleri (*diyecek ol-, okuyacak ol-*). 3. Grup: İsim kök veya gövdesinden bir kelime ile *et-, eyle-, kıl-, buyur-, ol-* yardımcı fiillerinden biriyle meydana gelen bileşik fiiller (*iyi et-, kabul ol-, arz eyle-, mecbur kıl-*). 4. Grup: Anlamca kaynaşmış bileşik fiiller (*kafa tut-, ağzını ara-* vb.) (Ediskun, 1963: fQ225-244).

Zeynep Korkmaz birleşik fiilleri anlam ve yapı özelliklerine göre dört kısma ayırmaktadır. Birinci gruptakiler bir isim ile *et-, ol-* yardımcı fiillerinin veya esas fiil olma dışında yardımcı fiil olarak da kullanılan *bul-_T buyur-, eyle-, kıl-, yap-* fiillerinin birleştirilmesi sonucu oluşur (*akın et-, kul ol-* vb.).

Tasvir fiilleri ikinci grupta yer almaktadır.³ Bu gruptakileri Korkmaz şöyle açıklar: "Birinci fiil, bir *-A, -/* veya *-(y)-Ip* zarf-fiil yapısındadır ve asıl anlam bu fiildedir. İkinci fiil ise aslında bir esas fiil olduğu hâlde, anlam kayması yoluyla, yavaş yavaş hem sözlük anlamından farklı yeni bir anlam kazanmış hem de esas fiil olmaktan çıkıp, esas fiile bazı anlam incelikleri katan bir yardımcı fiil durumuna gelmiştir." Bunlar yeterlik, tezlik, süreklilik, yaklaşma biçimindeki özelliklerdir. Bu birleşikler; anlamca birbirine sıkı sıkıya bağlıdır ve tek bir oluşla kılışı gösterir. Yardımcı fiilin görevi ise esas fiildeki oluş ve kılışın biçimini, tarzını tasvir etmektir (Korkmaz, 2003: 811). Yardımcı fiil olarak kullanılan ve esas fiille bitişik yazılan fiiller şunlardır: A) Yeterlik fiilleri: *Bil-* (*görebil-*); B) Tezlik fiilleri: *Ver-* (*aliver-*); C) Süreklilik fiilleri: *Dur-* (*gidedur-*), *gel-* (*söylenegel-*), *kal-* (*bakakal-*), *gör-* (*yalvaragör-*), *koy-* (*oturakoy-*); Ç) Yaklaşma fiilleri: *Yaz-* (*bayılayaz-*); D) Uzaklaşma fiilleri: *Git-* (*dalıp git-*) (Korkmaz: 2003: 811-833).

Korkmaz; dilimizdeki tasvir fiillerinin, oluş ve kılışın tarzını bildirdikleri için, çekime girmemiş yalın hâlleri ile "kılınmış"! (Alm. aktionsart) temsil ettiğini (kılınmış bakımından incelediği diğer fiil kökleriyle birlikte) belirtir. Meselâ; *geçip git-* kılınmış açısından "anlık bir çabukluk", *gidedur-* "süreklilik", *düşüver-* "tezlik", *olagel-* "geçmişten gelen süreklilik", *bakakal-* "şaşkınlık ve zamanda süreklilik",

³ "Türkiye Türkçesi Grameri"nde Korkmaz, tasvir fiillerini üçüncü grup olarak değerlendirmiştir (Korkmaz, 2003: 811).

geleceği tut- "beklenmedik bir istek" bildirmektedir. Bunlardaki kılınmış kavramı kip kavramı ile de iç içe girmiştir (Korkmaz, 2003: 536-537).

Bunların dışında Korkmaz; tasvir fiilleri gibi iki fiilden oluşan ve zarf-fiille bağlanan iki birleşik fiil çeşidi daha vermiştir. Bunlardan biri "Belirleyici birleşik fiiller" (Banguoğlu'nun yarı tasvir fiilleri terimi ile karşıladığı birleşikler) başlığı altında incelediği birleşik fiillerdir. Gabain'in modal yardımcı fiilleri

(modales hilfsverb) dediği bu fiiller *çıkagel-* (ansızın gel-), *alıkoy-* (bırakma-), *okumaya başla-*, *yemeye çalı-*, *dikmeye kalk-* gibi fiillerdir. Son örneklerde birinci fiil bir zarf-fiil olmaktan çıkmış ve adlaşmıştır. Korkmaz'a göre bu birleşiklerde asıl anlam, tasvir fiillerinde olduğu gibi birinci fiilde değil, ikinci fiildedir. Birinci fiil ikinci fiildeki anlamı belirleyen bir zarf görevinde kullanılmıştır. Ayrıca Korkmaz'a göre "İkili birleşik fiiller" başlığı altında iki ayrı fiilî belirlenim biçim kalıpları içinde bir araya gelip anlamca kaynaşmasından oluşan bir birleşik fiil çeşidi daha bulunmaktadır⁴ (Örnekler: *alıp ver-*, *atıp tut-*, *döküp saç-*, *düşüp kalk-*, *gidip gel-*, *sayıp dök-*, *silip süpür-*, *yatıp uyu-*). Bu birleşmelerde; fiillerden bazıları anlamca birbirine yakındır, bazıları da zıttır. Anlam bakımından birleştiği oluşturan her iki fiil; hem az çok kendi anlamlarını sürdürmekte, hem de anlam kaynaşması yoluyla her iki anlamı birden içeren özel bir anlam vermektedir. Burada Korkmaz her iki esas fiilin de birbirini tasvir ettiğini belirtir (Korkmaz, 2003: 834-837). Yine de genel olarak incelendiğinde hem belirleyici nitelikteki fiiller hem de ikili yapıdaki fiiller bir dereceye kadar "tasvir fiilleri" grubuna sokulabilir (Korkmaz, 2003: 812).

Üçüncü gruptakiler "karmaşık fiil" (Osm. mudil fiil) diye adlandırılan ve bir sıfat-fiî ile "öncelik", "alışkanlık" ve "niyet" gösterme işlevlerindeki *ol-* yardımcı fiilinin birleşmesinden oluşan birleşik fiillerdir (*anlamış ol-*, *utanır ol-* vb.). Dördüncü gruptakiler ise isim veya isim soylu bir kelimenin bir esas fiille birleşerek anlam kaymasına uğraması sonucu meydana gelen "anlamca kaynaşmış ve deyimleşmiş birleşik fiiller"dir (*göze gir-*, *üste çık-* vb.) (Korkmaz, 1998: 4-5;

Banguoğlu bu grubu yan tasvir fiiller içinde incelemiştir.

Korkmaz, 2003: 150-153). Bu tasnifte yer alan üçüncü grup mevcut gramerlerin çoğunda yer almamaktadır.

Nurettin Koç birleşik eylem başlığı altında bu fiilleri üç grupta incelemektedir: 1. Yardımcı eylemlerle kurulan birleşik eylemler (*arzu et-*, *affet-*, *sebep ol-*, *rahmet eyle-*, *mutlu kıl-* vb.), 2. İki eylemle kurulan birleşik eylemler, 3. Deyimleşmiş birleşik eylemler (*dalga geç-*, *gözü doy-* vb.). N. Koç; tasvir fiillerini iki eylemle kurulmuş birleşik eylemler olarak göstermekte ve bunları yeterli bildiren birleşik eylemler (*açabil-*), tezlik bildiren birleşik eylemler (*üşüşüver-*), sürerlik bildiren birleşik eylemler (*bakakal-*, *okunagel-*, *çahşadur-*)^ yakınlık bildiren birleşik eylemler (*düşeyaz-*) şeklinde ayırmaktadır (Koç, 1990: 275-283).

M. Kaya Bilgegil, birleşik fiilleri a) Yardımcı fiiller ve onlarla teşkil olunan bileşik fiiller (*temenni et-*, *memnun kıl-*), b) İki fiilin birleşmesiyle teşkil olunan bileşik fiiller, c) Kaynaşma yoluyla teşkil edilen

bileşik fiiller (*mihnet çek-*, *yorgun düş-}* şeklinde üçe ayırmıştır. İkinci grup yani Bilgegil'in tasvir fiillerini ele aldığı grup dörde ayrılmaktadır. 1. Yeterlik fiili (iktidârî fiil) (*yazabil-}*, 2. Tezlik fiili (ta'cîlî fiil) (*bitiriver-*), 3. Sürerlik fiili (istimrarî fiil): Bu gruptakiler! işlevlerine göre üç bölümde incelemiştir. Birincisi; eylemin geçmiş zamandan sözün söylendiği ana kadar devamını bildirir: *Yazıla gelmiş, söylene gider*. İkincisi; eylemin gelecek zamanda devamını ifade eder: *Kınla gitsin, otura dursun, baka kaldı*. Üçüncüsü; öznenin eylemde devamını ifade eder: *Ağlaya gör vb.*, 4. Yaklaşma fiili (mukarebe fiili) (*düşe yaz-}* (Bilgegil, 1984: 280-282).

Vecihe Hatiboğlu tasvir fiillerini iki eylem kökünden kurulan ulaçlı birleşmiş eylemler (tasvirî fiiller) şeklinde belirterek, bunların ulaç biçimleri ile bazı sayılı eylem köklerinin kalıplaşmasından meydana geldiğini ifade eder. Hatiboğlu'na göre bunlar dört türdür:

a) Yeterlik eylemi (*gelebil-*, *yazüabü-}* b) Tezlik eylemi (*geliver-*, *gîdiver-*), c) Yakınlık eylemi (*düşeyaz-*), ç) Sürerlik eylemi (*bakakal-*, *gidedur-*, *olagel-*, *yapagör-}* (Hatiboğlu, 1972: 45). Ayrıca Hatiboğlu; fiillerin zarf şekilleri (ulaç, gerundium) ile başka fiillerden kurulan birleşmiş fiillerin bitişik yazıldığını ve aralarına başka kelime girmediğini belirtir. "Baştaki ulaçlar ayrıca tek basma kullanılamaz, bu bakımdan yan kalıplaşmış sayılırlar: *Gelebil-*, *veriver-*, *vermeyiver-*, *bakakal-*, *düşeyaz-*, *yazadur-*, *olagel-*, *yapagör-*, *yapmayıgör-*, *yapmayiver-* gibi" (Hatiboğlu, 1963: 212).

T. N. Gencan birleşik eylemler başlığı altında, bunları önce üç gruba ayırmıştır: 1. Kurallı birleşik eylemler, 2. Anlamca kaynaşmış birleşik eylemler, 3. Deyini biçiminde öbekleşmiş eylemler. Gencan, kurallı birleşik eylemleri de iki grupta inceler: 1. Özel birleşik eylemler, 2. Yardımcı eylemlerle yapılmış birleşikler. Konumuzu teşkil eden tasvir fiilleri, özel birleşik eylemler olarak ifade edilmiş ve bunlar da beş bölüme ayrılmıştır. 1. Yeterlik eylemi (*yetişebil-*), 2. Tezlik eylemi (*söyleyiver-*), 3. Sürerlik eylemleri (*bakakal-*, *yazadur-*, *arayagel-*, *koşup dur-*, *alıkoy-*, *uyumuş kalmış*, *ağladı durdu vb.*), 4. İsteklenme eylemi (*göreceği gel-*, *gülesi gel-*), 5. Yaklaşma eylemi (*gideyaz-*). Ayrıca T. N. Gencan, olup bitme eylemi (*inandım gitti*, *olur gider*), -meye görsün eylemi (*gücenmeye görsünler*), beklenmezlik eylemleri (*öfkeleneyeceği tutmasın mil*) gibi yapılardan da bahsederek, bunları özel birleşik eylemler arasında değerlendirmiştir, ikinci grupta yer alan yardımcı eylemlerle yapılmış birleşikler ise; *yolcu et-*, *memnun ol-*, *söyleyecek ol-*, *ses gelmez ol-*, *fakir düş-*, *insan eyle-*, *icra M-*, *can bul-*, *müsaade buyur-* vb. örneklerle gösterilmiştir. Ayrıca anlamca kaynaşmış birleşik eylemler; *alıkoy-⁵*, *elver-*, *öngör-*, *aşyer-*, *varsay-*, *hasta düş-*, *lâzım gel-*; deyim biçiminde öbekleşmiş eylemler; *gönül ver-*, *diş bile-*, *yüzü gül-* vb. örneklerle tespit edilmiştir (Gencan, 1979: 284-300).

A. B. Ercilasun, birleşik fiilleri kelime grupları arasında değerlendirmiştir. Buna göre birleşik fiil, diğer kelime grupları gibi anlamca bir bütünlük teşkil etmekte ve cümle içinde tek kelime muamelesi görmektedir. Nasıl ki kelime gruplarına iştirak eden unsurlar asıl anlamlarından az veya çok farklı, yeni ve tek bir anlam için bir araya geliyorlarsa birleşik fiili oluşturan unsurlar da (birinci unsuru ister isim ister fiil olsun) aynı görev için bir araya gelirler. Ayrıca birleşik

⁵ *Alıkoy-* birleşik *fiili* hem anlamca kaynaşmış birleşik eylemler, hem de sürerlik eylemleri arasında değerlendirilmiştir (Gencan, 1979:288,299).

fiillerin basit ve türemiş fiillerden fonksiyon bakımından bir farkı yoktur. Üçünden de aynı şekilde faydalanılır. Yapım ekiyle türetilmiş fiilin tek bir oluşu veya kılışı ifade ettiği gibi kelimelerin bir araya getirilmesiyle oluşan birleşik fiil de tek bir oluşu veya kılışı ifade eder. Aralarındaki fark; teşkil edilmişlerindedir. Basit ve türemiş fiiller tek kelimededen meydana gelirken, birleşik fiiller iki (bazen daha fazla) kelimededen meydana gelir (KBG, 51).

L. Karahan bileşik fiilleri A. Bir hareketi karşılayan birleşik fiiller ve B. Bir hareketi tasvir eden birleşik fiiller olarak iki grupta inceler. İlk gruptaki fiiller "ana yardımcı fiillerle kurulan birleşik fiiller" (*dost ol-*, *yok et-* vb.) ve "diğer fiillerle kurulan birleşik fiiller" (*yol al-*, *para ye-*, *baş kaldır-* vb.) şeklinde ikiye ayrılır, ikinci gruptaki fiiller ise konumuzda tasvir fiilleri olarak değerlendirdiğimiz birleşik fiillerdir (*koşabil-*, *yazıver-*, *gezip dur-* vb.) (Karahan, 2004: 73-79).

K. H. Menges, Türkçede fiil terkiplerini iki grupta inceler. 1. grup "isim-fiil zamanı (nomina-verbale temporis), İngilizcedeki *to be' anlamı taşıyan yardımcı fiille meydana getirilen terkiptir". 2. grup ise konumuzu içine alan, "işlevini bir gerundium -ki bunlar sadece ~a ve -p gerundiumudur- ve bir yardımcı fiille yerine getiren isim-fiil terkipleridir. *Tur-* "dur-, ikamet et-, ol-", *yon-* (Karakalpak > *cür-*

) "koş-, yürü-", *ber-* (Türkiye Türkçesi > *ver-*), *yat-*, *kal-*, *koy-* "koy-, yerleştir-", *sal-* "bırak-", *ket-* "git-" ve bunlar gibi çok sayıda fiil" bu grupta sayılabilir. Menges'e göre bu kategorideki yardımcı fiiller, bir fiilin muhtelif şekillerim ifade ederler ve böylece aslî görünüş niteliğindedirler. Bu iki grup ele alındığında ilk gruptaki yardımcı fiiller, ikinci gruptakilere göre daha yaygındır. Eski Türk lehçelerinde bu gruptakiler daha ağır bassa da, tasvir fiili dediğimiz ikinci gruptaki şekiller son yüzyıllarda daha fazla gelişme kaydetmiştir. Bugünkü Türk lehçelerine bakıldığında ikinci gruptaki şekillerin oluşum yoğunluğunun Batıdan Doğuya arttığı görülmektedir. Oysa Oğuz grubunda tasvir fiillerinin kullanılışı daha nadirdir. Menges'e göre tasvir fiillerinin en zengin kullanımı Güney Sibiryaya lehçelerindedir. Bu grupta yarım düzineyi bulan birleşmelere kadar fiil bağlantıları görülmektedir.

Bunlar isim+ yardımcı fiilden oluşan birleşik fiillerdir.

Menges'e göre bu ikinci gruptakilerin (yani tasvir fiillerinin) tamamen bir görünüş (aspect) niteliği vardır. "Fiildeki zaman ve görünüş arasında keskin bir hudut çizgisi olmadığı gibi, ayrıca ikinci kategorideki bir zaman anlamı ara sıra fiildeki görünüşün yerine ortaya çıkabilir. Temel fiil bu terkiplerde ya *-a/-â* ya da *-p* gerundiumlarıyla, olumsuzlukta ise *-may* veya *-mayırflı* vb. şekillerle, ayrıca ara sıra isim karakteri taşıyan diğer şekillerle⁷, en çok da gerundiumlu şekillerle kullanılır, *-a* veya *-p* gerundiumunun kullanılmasını belirleyen hiçbir kesin kural görülmez; ama kullanım bunlardan birini yeğler" (Menges, 2002: 615-620).

Menges'e göre en yaygın kullanılan yardımcı fiiller şunlardır: *Tur-* "durmak, ayakta dur-, ayağa kalk-", *yat-* "yat-, yaşa-", *otur-* "otur-, ikamet et-, yaşa-", *yori-/ jür-l çoru-* "yürü-, koş-" yardımcı fiilleri süreklilik görünüşü için; *bar-* "ver-", *bol-* "ol, vuku bul-" yardımcı fiilleri hareketin başladığını, harekete girişildiğini göstermek için; *bar-* "var-, git-", *ket-* "git-, aynı-", *sal-* "koy-, bırak-", *öt-* "geç-, geçip git-", *kal-* "kal-", *koy-7* "bırak-, yerleştir-", kendisi de bir terkip olan *yibâr-*

o

(*yibâr-* > *uz-a-bâr-*) "gönder-, yolla-; kov-, yol ver-", *al-* "al-, yeterli ol-", *kağ-*"ez-, güçsüzlüğünden yararlan-, döv-" vb. önemli yardımcı fiillerdendir. Bu yardımcı fiiller "yardımcı fiilin temel duyumundaki hareketin değişikliğiyle

bitmiş görünüş (perfective aspect)" için kullanılır. Ayrıca "*kal-* kendisinden bir durum, bir netice çıkarmaya dikkat edilen bir hareket için, *öt-* ve aynı şekilde *sal-*, *uz-* yardımcı fiilleri bitime ve başarıya geçiş anında fark edilen hareketin tamamlandığını göstermek için, *ket-*, *koy-* ve benzerleri sırf bir hareketin başarıya (veya bitime) eriştiğinin ifadesi olarak Türk dillerinde kullanılır". Bunlara ilave olarak *yaz-* başaramamak, neredeyse olmak anlamıyla; *tüs-* yukarıdan bir hareket için; *kör-*, *kara-* gayret etmek, ilgilenmek anlamında teşvik ifadesi için; *şık-* bir hareketin tamamlandığını göstermek için; *kel-* hareketin çabuk tamamlandığını göstermek için kullanılır (Menges, 2002: 620).

⁷ Bunlar, yardımcı fiilin sıfat-fiil, isim-fiil gibi şekillere bağlandığı yapılarıdır.

⁸ Eserde *uz-* / *it-* / *ıs-* "gönder-, yolla-, yoî ver-" şeklinde gösterilmiştir.

A. von Gabain, genel olarak Eski Türkçe, Osmanlıca ve Türkiye Türkçesi sahalarda *asıl fiil + yardımcı fiil* yapısını ele aldığı "Türkçede Fiil Birleşmeleri" adlı makalesinde; bu yapıyı üçe ayırmaktadır. Buna göre I. grupta "nominal veya verbum finitum şeklinde bulunan logique esas fiil; bir yardımcı fiil ile birlikte kullanılır ve modusu (kip), ara sıra da kılınışı ifade eder: *Yazar idim, yazmamış ol-vb.*" II. grup; logique bir esas fiil ile ona eklenen bir deskriptif (tasvir) fulden oluşur." Deskriptif fiil tabirinin P.

Melijoranskiy (Syntax kirghize) tarafından kullanıldığım belirten Gabain'e göre; bu grubun en önemli özelliği "esas fiilin bir verbum finitum olmayıp, -a, -ı, -u veya -p ile yapılmış konverbal bir şekil olmasıdır." Bu grupta yer alan fiil birleşmeleri, tezimizde ele aldığımız tasvir fiilleridir. Tasvir fiilinin görevi; fiil birleşmesi esnasında kendi anlamını tamamen kaybederek esas fiilin kılınış çeşidini göstermektir. Gabain Türkçede tasvir fiillerini "*dur-, gel-, git-, var-, kal-, düş-, ko-, tut-, ver-, yaz-*" olarak verir. Örnekler: *Kılı turdunuz, öte geçer, tun geldi, dura kal-, sora verdiler* vb. III. grup da *asıl fiil + yardımcı fiil* birleşmesi şeklinde olmakla beraber, esas fiilden sonra gelen fiiller, tasvir fiillerinin tersine birleşme esnasında kendi anlamlarını tamamen muhafaza ederler. J. Marouzeau tarafından "verbe semi-auxilaire" yani "yarı yardımcı fiil" denen; Almancada "modales hüserverb" yani "modal yardımcı fiil" olarak isimlendirilen bu fiil grubu için, Gabain, her iki terimi de uygun bulmamakla birlikte, başka bir tabir bulunmadığı için *modal yardımcı fiil* sözünü tercih etmektedir. Örnekler: *Yuyunu başladı, saklayu bil-, isteyü git-, ah kör-* vb. (Gabain, 1988: 16-27).

Tasvir fiillerinin kuruluşunda mutlaka zarf-fiil ekleri bulunur. Bilgegil ve Ediskun dışındaki araştırmacılar asıl fiile gelmesi gereken eki zarf-fiiî eki olarak gösterirler. Bilgegil ve Ediskun -A şeklinde asıl fiillere eklenen eke istek eki demektirler. Zarf-fiil olarak kullanılan diğer ünlüler ise Bilgegil'e göre sadece "ses"tir (Bilgegil, 1984: 281). Ediskun bu ünlüleri yardımcı fiillerle birlikte göstererek onlara "tasvir fiili" demektir (Ediskun, 1963: 231-239). Başka bir araştırmaya göre tasvir fiillerinde yer alan "A-I-U ünlüleri" semantik değil, fonetik bir zorunluluk olarak ortaya çıkmıştır ve bu ünlüler zarf-fiil eki değil, bağlayıcı ünlüdürler. Dolayısıyla tasvir fiillerinde kullanılan bu ünlüler zarf-fiil eklerinden farklı bir kategoride değerlendirilmelidir (İlhan, 2001: 177-182). Halbuki bu Örnekteki ünlüye "bağlayıcı ünlü" denirse y ünsüzü açıkta kalmaktadır. Türkçenin eski ve yeni metinlerine bakıldığında iki fiili bağlayan unsur kesinlikle "zarf-fiil eki" olarak isimlendirilmelidir.

Bugünkü Türk lehçelerinde tasvir fiilleri, yapılan tariflere temelde uygunluk göstermektedir. Ancak yapı ve işlevlerinde farklılıklar vardır.

Yukarıda Gabain'in ifade ettiği hususla ilgili olarak C. Schönig'in bugünkü Türk lehçelerinde tasvir fiilleri konusundaki görüşleri dikkate değerdir. Schönig Kazan Tatar Türkçesindeki -p al-, -p bir-, -p kuy-, -p sal-, -p taşla-, -p ırğit-, -p çit- / citker-, -p bet- / beter-, -p ciber-, -p kit-, -p kal-, -p tor-, -p utur-, -p yat-, -p yöre- gibi fiil birleşmelerinden yola çıkmaktadır (Schönig, 1984: Bölüm 2-6). Buna karşılık -p başla-, -a tor- yapılarından bahsetmekle birlikte, bunları tasvir fiili olarak görmemektedir (Schönig, 1984: Bölüm 7-8).

Schönig; Kazan Tatar Türkçesinde Gabain'in belirttiği "modal" nüansı taşıyan *-a al-*, *-p bul-*, *-a bel-*, *-a kür-* yapılarını tasvir fiili olarak görmez (Schönig, 1984: 3). Schönig, konuyla ilgili yapılan diğer araştırmaları da incelemiş ve buna göre tasvir fiillerini üç bölüme ayırmıştır: 1. Hareketi başlatan fiiller (*al-*, *bir-*, *kuy-*, *sal-*, *taşla-*); 2. Hareketi gösteren fiiller (*çit-*, *kit-*, *yöre-*, *kal-*), 3. Hareketi göstermeyen fiiller (*tor-*, *utır-*, *yat-*) (Schönig, 1984: 40-44).

Ayrıca Schönig'in çalışmasında yardımcı fiillerdeki fiil safhaları sınıflandırılmıştır. Buna göre fiiller başta dönüşümlü (TT'ndeki *kal-*), sonda dönüşümlü (TT'ndeki *hazırla-*) ve dönüşümsüz [Kazan Tatar Türkçesindeki *kot-* (bekle-)] olmak üzere üç bölümde incelenmektedir. Ayrıca fiiller için bitimli ve bitimsiz şeklinde bir ayrımı da söz konusudur (Schönig, 1984: 34-46).

U. Schamiloğlu; Schönig ve Nasilov'un bu konudaki görüş farklılıklarından bahsederken, C. Schönig'in yönteminin "Türk dillerindeki yardımcı fiillerin incelenmesinde son derece kullanışlı görüldüğünü" belirtmektedir (Schamiloğlu, 1996: 166).

J. Deny iki kelimededen oluşan fiilleri 1. Karmaşık fiiller 2. Mürekkep fiiller şeklinde iki bölümde inceler. Mürekkep fiiller bir isimle onun ardından gelen bir fiilden teşkil edilir. Karmaşık fiiller ise; ikincisi yardımcı fiil olarak kullanılan iki fiilli bir küme suretindeki fiillerdir. Bu fiillere karmaşık "complexe" veya yendelik "periphrastique" adı verilir. Deny bu grubu A) Ol-mak yardımcısıyla yapılan karmaşık fiiller (*yazmış ol-*, *sevmiş ol-*, *sevecek ol-*, *yer ol-*, *unutmuş ol-*, *kalkamaz ol-* vb.) B) -(y)e veya -(y)i'li ulak üzerine kurulmuş karmaşık fiiller (*seve bil-*, *yazıver-*, *düşse yaz-*) şeklinde İkiye ayırır. B grubundaki fiiller bizim tasvir fiili dediğimiz gruptur (Deny, 1941: 465-475).

Saha Türkçesinde tasvirî fiil yapımında –An ve –A (-I I) zarf-fiilleri kullanılmaktadır.

-An zarf-fiili, genellikle ikinci hareketin başlangıcına doğru oluşan veya onunla aynı anda gelişen hareketi tanımlar :

Tañnan tağısta : O giyinerek çıktı (giyindi ve çıktı).

Süren tağısta : O koşarak gitti.

-A (-I I) zarf-fiili, ikinci hareketle aynı zamanda olan veya ondan sonra ve onun amacını gösteren hareketi tanımlar :

Tañna turar : O giyinmiş (giyinik bir halde) duruyor.

Tañna barda : O giyinmeye (giyinmek için) gitti.

İşte bu belirttiğimiz iki zarf-fiil , Saha Türkçesindeki **bar-**, **bier-**,**er-**, **xaal-**, **ıl-**, **is-**, **kebis-**, **kel-**, **kiir-**, **oğus-**,**tağıs-**, **tart-**, **tur-**, **tüs-** gibi fiillerle birleşerek tasvirî fiil yapısını oluşturmaktadırlar.

Bu tasvirî fiiller ise, genellikle Haritanov'un incelediği gibi ya şekle bağlı (zarf-fiillere veya yardımcı fiillere göre) ya da hareketin analitik görünüşüne bağlı (hareketin

başlangıcı ; hareketin bitmişliği veya sonucu ; hareketin uzunluğu ; hareketin hızı çabukluğu ve kısa sürerliliği) olarak ele alınmaktadır.

BAR- “uzaklaşmak, gitmek, arabayla gitmek, bir yerden hareket etmek, ayrılmak, yola koyulmak “.

TUR- “ durmak, kalkmak, yükselmek, tespit etmek, temellenmek, oluşmak “.

İS- “ hareket etmek, gitmek, kaçmak, uzaklaşmak”.Günümüzde bu anlamlarını yitirmiş görünmektedir.

SIRIT- “ gitmek, hareket etmek, bulunmak.”

TÜS- “ yukarıdan düşmek, dökülmek, fırlatılmak, akmak.”

OĞUS- “ vurmak, dövmek, yapıştırmak . “

TART- “ çekmek, taşımak, dövmek, içmek.”

KEBİS- “ atmak, bırakmak, fırlatmak.”

XAAL- “ kalmak, bir şeyden birisine kalmak, güç kaybetmek, önemsizleşmek.”

KEL- “ gelmek, bulunmak, olmak, yaklaşmak, ulaşmak. “

KİİR- “ girmek, toplanmak, gelmek.”

TAĞİS- “ çıkmak, akmak, yükselmek, doğmak.”

İL- “ almak, kabul etmek,kazanmak.”

BİER- “ vermek, hediye etmek. “

ER- “mevcut olmak, bulunmak”. Günümüzde bu anlamlarını yitirmiş görünmektedir.

Bu fiiller birleşmede ana leksik anlamlarından uzaklaşarak büyük ölçüde gramerleşirler ve analitik bir yapı oluştururlar.Bazı birleşmelerde (mesela bar- fiilinin ani başlangıç ifadesinde) bu fiillerin daha tam olarak açık bir gramer elementine dönüşmediği leksik ve görevsi anlamlarının karıştırıldığı da gözlemlenmektedir.Bunun net bir şekilde ortaya konması ise, çok ciddi ve delillere dayalı ayrı bir çalışmayı gerektirmektedir.Görüldüğü gibi Saha Türkçesi çok zengin bir tasvirî fiil kategorisine sahiptir.Bu itibarla, biz tebliğimizde sadece –A (-I I) zarf-fiili ile yapılan tasvirî fiilleri ele alacağız.Şimdi bu fiillere tek tek bakalım :

–A (-I I) Tur- :

Bu yapı kendi içinde büyük bir verimliliğe sahiptir ve fiillerin çoğunluğuna gelebilir.Bu birleşim hareketin sürekliliğini veya devamlılığını gösterir:

süüre tur- “koşa durmak, (koşmayı sürdürmek, sürekli koşmak”

bara tur- “ gitmeye devam etmek.”

Bu süge tulla turar “Bu balta (sapından) devamlı çıkar.”

Aan melci ahilla turar “Bu kapı sürekli (tekrar tekrar) açılır.”

Bu birleşmelerin bir kısmında tur- fiilinin anlamını koruduğunu da düşünebiliriz :

kepsii tur- “anlatmayı sürdürmek (konuşarak durmak; durarak konuşmak)“

kördörö tur- göstermeye devam etmek;(göstererek durmak) “

aağa tur- “okumayı sürdürmek, (okuyup durmak;okuyarak kalkmak) “

Başlayan veya devam eden hareketin dışında alışkanlık hâline gelen hareketleri de ifade ettiği görülmektedir:

Kele turar “O devamlı geliyor.”
Utuya turar “O her zaman (rahatça) uyur.”

Bu yapı belirli bir zamana tesadüf eden hareketin başlangıcını ve sürekliliğini de gösterebilmektedir :

Miigin küütümeñ, ahı turaarıñ ! “Beni bekleme , zamanında yemek ye !“
Keliexxer dieri ülelii turuoxput “ Sen gelinceye dek çalışacağız (çalışıyor olacağız)
.”

Aşağıdaki örneklerde ise, söz konusu hareketin başka bir hareketin başlamasına veya her hangi bir anına kadar devam ettiği ifade edilmektedir :

Kıayarbitınan ülelii turuoxput .”Ne kadar yapabilirsek o kadar çalışacağız.”
Tiyiextere dieri bara tur ! “ Ulaşana kadar gitmeye devam et ! “
Askıtıñ belemnii turuñ . “Şimdilik kendi yemeğinizi hazırlayın.”

-A (-I I) Sırit- :

Bu birleşme, alışılmış ve sürekli olan hareketi ifade ettiği gibi, devamlı olarak vuku bulan hareketin uzunluğunu da ifade eder :

Sanı sılcıam. “Ben her zaman düşüneceğim.”
Körö sırit- “ devamlı olarak bakmak.”
Öydüü sırit. “Her zaman hatırla.”
Etihe sılcallar “Onlar sürekli küfrederler.”

Birinci örnekte **sanı sırit-** birleşmesi, kendi yapısı içinde “düşünür durumda olmayı” ifade eder.İkinci örnekteki **körö sırit-** birleşmesinde de sürekli ve kesintisiz bir bakma hâli ifadesi mevcuttur.

Tosto sılcar “Sık sık kırılmaktadır , her zaman kırılmaktadır.”
Oxto sılcar “Sık sık düşüyor.”
Örnekleri de hareketin sıklığını gösteren örneklerdir.

Kuruuk ve melci “her zaman, daima” zarfları ile söz konusu hareketin sürekliliği pekiştirilir:

Kuruuk sanı sırit. “Her zaman düşün.”
Melci küle sılcar. “Sürekli gülümsemektedir.”

Bu birleşmelerin bir kısmında sırit- filinin anlamını koruduğunu da düşünebiliriz :

Sanı sırit ! “Yürürken düşün (yürü ve düşün) !”
Küle sılcar. “Yürürken gülüyor (gülerek yürüyor ; gülüyor ve yürüyor)”

-A (-I I) Tüs- :

Bu yapı, birdenbire, ansızın bir hareketi ve aynı zamanda bitmemiş bir hareketi ifâde etmektedir:

körö tüs- “aniden bakmak, çok az (biraz) bakmak”

ahı tüs- “biraz yemek yemek”

kepsii tüs- “biraz anlatmak”

oloro tüs- “biraz oturmak, hemen oturmak”

köstö tüs- “birden görünmek ; biraz görünmek”

-A (-I I) Oğus- :

Bu yapı, sıkça oluşan, çabuk, beklenmedik bir hareketi ifâde etmektedir. Özellikle emir kipinde yaygın kullanımı vardır :

bara oğus- “hemen gitmek, mümkün olduğunca çabuk uzaklaşmak”

Ete oxsuñ ! “Daha çabuk söyle !”

kiire oğus- “hemen girmek, ansızın girmek”

Bütere oğustalar. “Onlar bir anda bitirdiler, beklenmedik çabuklukta bitirdiler.”

-A (-I I) Tart- :

Hareketin hızlılığını veya çabukluğunu anlatan bu yapı seyrek görülür ve çoğunlukla fiilin emir kipinde kullanılmaktadır :

bara tart- “uzaklaşmak, daha hızlıca gitmek”

kele tart- “hızlıca gelmek”

tura tart- “hızlıca, hemen kalkmak”

Ete tardiñ ! “şimdi söyleyiniz!”

Bütere tartınnar. “Onlar hızla bitirirler.”

-A (-I I) Bier- :

Genellikle –an zarf-fiiliyle birleşen bier- fiili çok az örnekte A (-I I) zarf-fiiliyle birleşerek hareketin kısısalığını ve çabukluğunu belirtir :

İle bier- “hızla iliştmek”

Batilla bier- “bir anda sıkışıp kalmak”

Toxtuu bier- “bir anlık kısa bir süre için durmak”

Bu şekillerin dışında TTr. Yaz- = SahT. Sıs- fiilinin A (-I I) zarf-fiiliyle birleşiminde hareketin oluşmaya yakın fakat gerçekleşmeden kaldığı durumlar ifâde edilmektedir :

It itira sista. “Az kalsın köpek ısıracaktı.”

Atağım tosto sısta “Neredeyse ayağım kırılacaktı.”